

**MAKTAB O'QUVCHILARI OG'ZAKI NUTQINI METAFORANI O'QITISH
ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH
(5-7-SINFLAR MISOLIDA)**

Rustamova Dilfuzaxon Vohidjon qizi

Qo'qon Universiteti ta'lim kafedrası o'qituvchisi

E-mail: rustamovadilfuza7755@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 29.08.2025

Revised: 30.08.2025

Accepted: 31.08.2025

KALIT SO'ZLAR:

*og'zaki nutq,
metafora, obrazli nutq,
semantik soha, analitik
fikrlash, sintetik fikrlash,
lingvistik metodologiya,
metodika.*

Ushbu maqolada maktab o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda metaforadan foydalanishning metodikasi yoritilgan bo'lib, metafora maktab o'quvchilarining rangsiz va oddiy bo'lgan nutqini boyitishga, ekspressivligini oshirishga yordam beruvchi muhim omillardan hisoblanadi. Metafora — bu nafaqat til birligi, balki inson tafakkurining, idrok va anglash faoliyatining muhim kognitiv ifodasidir. Uning vositasida inson atrofidagi murakkab hodisa va tushunchalarni oddiy, ravshan va obrazli tarzda anglaydi. Ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim bosqichining 5–7-sinflari o'quvchilarida abstrakt va obrazli tafakkurning uyg'unlashuvi kuchayadi.

Kirish. Metafora — bu nafaqat til birligi, balki inson tafakkurining, idrok va anglash faoliyatining muhim kognitiv ifodasidir. Uning vositasida inson atrofidagi murakkab hodisa va tushunchalarni oddiy, ravshan va obrazli tarzda anglaydi. Ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim bosqichining 5–7-sinflari o'quvchilarida abstrakt va obrazli tafakkurning uyg'unlashuvi kuchayadi. Shu sababli, ayni davrda metaforik nutqni shakllantirish ham ijtimoiy-pedagogik, ham lingvistik nuqtai nazardan dolzarb hisoblanadi. Metafora - bu turli talqinlarni olgan murakkab ko'p funksiyali hodisa.

Kognitiv fan, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, psixolingvistika va nutq fani. Metafora “inson tafakkuri asoslarining bir qismidir”[1]. Dunyoni tushunishning universal vositasi sifatida metaforalarning o‘zagi yashirin taqqoslashdir. Metaforik fikrlash ijodiy xarakterga ega, chunki uzoqdagi narsa va hodisalarning xususiyatlarini taqqoslash analitik va sintetik fikrlash operatsiyalarini talab qiladi. Semantik jihatdan paradoksal, metafora o‘ziga xos ichki mantiqqa ega bo‘lib, voqelikka asoslanadi. Insonning atrofdagi va o‘z ichidagi dunyoni o‘rganish jarayonida asosiy aqliy operatsiyani aks ettiruvchi metafora nutqni rivojlantirishning asosiy tarkibiy qismi sifatida lingvistik metodologiya nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilishi mumkin.

Metafora tushunchalarning semantik sohasining bir qismi - bu tilni yaratgan odamlar dunyosining ruhiy qiyofasini aks ettiruvchi madaniyatning asosiy tasvirlaridir. Shu sababli, maktab o‘quvchilari tomonidan ona tilining kontseptual sohasini rivojlantirish o‘z xalqining madaniyatiga, qadriyat yo‘nalishlari tizimiga kirish usulidir. Maktab o‘quvchilarining nutq ta‘sirining samaradorligini oshirish maqsadida ona tili boyliklarini o‘zlashtirishning maqsadli jarayoni sifatida tushuniladigan nutqni rivojlantirishning shaxsga yo‘naltirilgan metodologiyasi o‘z-o‘zidan, ifodali nutqni yaratishga imkon beradigan til vositalarini talqin qilishda kommunikativ jihatni kuchaytirishni talab qiladi. Nutqning ekspressivligi uning muhim kommunikativ xususiyati sifatida mantiq, aniqlik, tasviriylilik va ekspressivlik bilan belgilanadi va kommunikativ madaniy lingvistik shaxsning sifati sifatida, nutqda muloqotning holati va maqsadi, muloqot janri va uslubi bilan bog‘liq individual niyatni samarali amalga oshirishga tayyorlik darajasi bilan belgilanadi. Metafora denotativ va konnotativ ma‘nolarning sinkretizmi orqali erishilgan jonli obrazlilik tufayli tilning kommunikativ va estetik vazifalarini amalga oshiradigan maxsus vosita sifatida o‘quvchilar nutqining ekspressivligini shakllantirishning yetakchi vositasiga aylanadi.

Tilshunoslar metaforani leksik-semantik, leksik-stilistik, lingvopoetik va boshqa jihatlarida ko‘rib chiqadilar. Turli asoslarga qurilgan metafora tasniflari uni semantik, morfologik, stilistik xususiyatlar va funktsiyalarning barcha murakkabligida taqdim etishga imkon beradi. So‘zni estetik ma‘nosida o‘zlashtirish nutq ravonligini shakllantirishning asosi hisoblanadi. Badiiy matnni tahlil qilish o‘quvchilarning so‘zning estetik va she‘riy ma‘nosini o‘zlashtirishining to‘g‘ri yo‘li, ona tili darslarida ibratli so‘z yaratish muallif individualligini ifodalash usulidir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri — shaxsning intellektual, ma’naviy va estetik ehtiyojlarini to‘laqonli qondirish, uning ijodiy va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishini

ta'minlash deb belgilangan. Metafora esa aynan ana shu jarayonning lingvistik-tarbiyaviy komponenti sifatida ko'riladi. Metafora vositasida o'quvchilar borliqdagi hodisa va tushunchalarni o'zlarining shaxsiy tajribasidan kelib chiqib obrazli nomlaydi, bu esa yangi semantik bog'lanishlar, ma'no o'zgarishlari va kognitiv assotsiatsiyalar shakllanishiga olib keladi. Bolalarning metaforik nutqini shakllantirish orqali ularning dunyoni anglash, uni obrazli ifodalash va semantik bog'lanishlar o'rnatish qobiliyati rivojlanadi. O'zbekistonlik tilshunos olimi G'.G'. Yusupova metaforani "inson tafakkuri va til tafakkurining tutashgan nuqtasi" deb ataydi va bolalar nutqida metafora orqali bilish jarayoni faollashishini alohida ta'kidlaydi.

Adabiyotlar sharhi. Metafora yordamida o'quvchi yangi tushunchalarni o'z tajribasidan kelib chiqqan holda obrazli nomlaydi. Bu jarayonlar quyidagi lingvistik jihatlarni shakllantiradi: Semantik kengayish: Masalan, o'zbek xalq og'zaki ijodida uchraydigan "Ko'ngli muzlagan odam" iborasi insonning ichki kechinmalarini tasvirlashda metaforik ifodaning kuchli namunasidir. Bu kabi iboralar orqali til orqali psixologik holatlar obrazli tarzda ifodalanadi. O'xshatish asosidagi metaforalar: "Yelkamda tog' bor" degan ibora O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning she'rida uchraydi va mas'uliyat yukining og'irligini ko'rsatadi. Bu yerda tog' – real jism emas, balki obrazli ma'no kasb etgan yuklamadir. Shu bilan birga, Boborahim Mashrabning she'rlarida ham metaforik o'xshatishlar orqali ruhiy holat ifodalangan: "Yurak — do'zax bo'ldi, yondi ichra o't".

Personifikatsiya: Adib G'afur G'ulom "Ona" she'rida quyidagicha ifoda keltiradi: "Ko'zlarim so'zlaydi sendan hikoya". Bu yerda ko'z insondek "so'zlaydi", ya'ni personifikatsiya orqali emotsional ifoda kuchaytirilgan. Bunday usullar o'quvchilarda emotsional sezgirlikni, obrazli mulohaza qilishni shakllantiradi. Yuqoridagi misollar shuni ko'rsatadiki, o'zbek adabiyoti metaforaning tabiiy maktabi bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, maktab o'quvchilarining metaforik nutqini shakllantirishda milliy badiiy adabiyotdan keng foydalanish zarur.

Tilshunos olimi N.X. Jo'rayevaning fikricha, metafora bolalar tilida faqat ifoda vositasi emas, balki "kognitiv aktivator" sifatida ham namoyon bo'ladi. U o'z tadqiqotida 5–7-sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki nutqida uchraydigan metaforalarning rivojlanish dinamikasini ko'rsatgan holda, bu jarayonni maqsadli metodik yondashuv orqali jadallashtirish mumkinligini isbotlagan.

Metaforik tafakkur bolalarda assotsiativ, analogik va divergent fikrlash shakllari bilan bevosita bog'liq. 5–7-sinf o'quvchilari aynan bu bosqichda: obrazli assotsiatsiyalarni

mustaqil yaratishga, shaxsiy kechinmalarini badiiy ifoda etishga, intellektual-emotsional munosabatlarini til orqali ifodalashga ehtiyoj sezadi.

Bu yosh bosqichida bola hayotiy tajribani umumlashtirishga urina boshlaydi, nutqda esa bu jarayon metaforalarning jonli va emotsional ko'rishida ifodalanadi. Psixologik jihatdan bu Vigotskiyning "yaqin taraqqiyot zonasi" konsepsiyasi asosida tushuntiriladi – bola o'z atrofida gilar bilan muloqotda fikr va obrazlarni o'zlashtirib,

Metodik jihatdan quyidagi yo'nalishlar samara beradi: badiiy matnlar asosida metafora tahlili: she'rlar va hikoyalar orqali emotsional-mazmunli anglash, o'xshatish va jonlantirish mashqlari: kundalik hayot hodisalarini obrazli ta'riflash, metafora yozish bo'yicha ijodiy topshiriqlar: misollar, tasvirlar asosida metafora yaratish.

Metodologiya. 5–7-sinf o'quvchilari nutqida metaforaning shakllanishi til va tafakkur integratsiyasining yorqin namunasi bo'lib, bu jarayonni lingvistik, psixologik va didaktik komponentlar birligi tashkil etadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, ta'lim qonunlari va DTS asosida olib borilgan metodik ishlar natijasida o'quvchilarda obrazli, emotsional va kreativ fikrlash imkoniyatlari kengayadi. Bu esa nafaqat ularning nutqiy faoliyatini boyitadi, balki mustaqil, ijtimoiy faol va ijodkor shaxs sifatida shakllanishlariga xizmat qiladi.

Bolaning nutqi o'zining metaforik tabiatiga ko'ra majozidir. Dunyoni bilish jarayonida bola tanish ob'ektlarning nomlarini birinchi marta duch kelgan narsalarga o'tkazadi, qaysidir xususiyatga ko'ra birinchi va ikkinchi o'rtasida umumiylikni topadi. Bola nutqida birinchi navbatda kognitiv metafora paydo bo'ladi va u ongsiz ravishda unga murojaat qiladi.

Bolalar tomonidan metaforalarning paydo bo'lishi ularning mifologik ongiga bog'liq bo'lib, u barcha ob'ektlarga tirik mavjudotlarning xususiyatlarini bog'laydi: to'p uxlayapti (burchakda yotgan to'p haqida), televizor charchagan (o'chirilgan qurilma haqida), kitob kasal (eskirgan, buzilgan sahifalar bilan). Bolalar n o'yin moyil: ularning nutqida ko'pincha timsollar mavjud.

N.V. Glushevskaya bolaning so'z ma'nosini o'zlashtirishning 3 bosqichini belgilaydi, ularni metafora shakllanishi bilan bog'laydi: 1 - nomni bir qator assotsiativ bog'langan ob'ektlarga nonormativ o'tkazish, unda mos yozuvlar siljishi yoki kengayishi sodir bo'ladi: uyning yon tomoni, yo'lning yon tomoni 2 - o'xshashlik asosida o'tkazish, qo'shaloq ma'lumotnoma amalga oshirilganda: shimning qovog'i; 3 - majoziy iborani shakllantirish maqsadida ismni ongli ravishda, qasddan o'tkazish: Men uni chuqur o'limgacha o'ldiraman. Uning boshida shamchiroq bor [3].

Faqat 3-bosqichda ijtimoiy komponentning harakati ochiladi va biz metaformalardan ongli ravishda foydalanish haqida gapirishimiz mumkin. Bolaning boshiga shamchiroq

kiymasligini allaqachon biladi, lekin uning o'lchami va shakli haqidagi taassurotini yetkazish uchun bosh kiyimga nisbatan "ampula" so'zini ishlatadi.

Majoziy ma'nolarning konkretan mavhumlikka, individuallikdan ijtimoiyga bo'lgan rivojlanishi xalq og'zaki ijodi va adabiyotini o'zlashtirish orqali bola ongida madaniy tushunchalar tizimini shakllantirish imkonini beradi.

A.N. Elsukov shunday ta'kidlaydi: "Har xil turdagi timsollar, metaforalar, allegoriyalar, taqqoslashlar va mubolag'alar tizimi orqali ertaklar olami bolaga yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, jasorat va qo'rqqoqlik va boshqalar kabi mavhum tushunchalar bilan tanishishga yordam beradi."

Bola tomonidan metaforalarni idrok etish va yaratish jarayonida ijtimoiy komponentning ta'sirini kuchaytirish, uning shaxsiyatining hissiy-baholash, ma'naviy-axloqiy va estetik sohalarini rivojlantirish nutqni rivojlantirish jarayoniga lingvomadaniy yondashuvga asoslangan trening orqali yordam beradi.

Nutq ontogenezidagi bolalik davri (10 yoshgacha) ongning tashqi dunyoga yo'naltirilishi, uni mulohaza yuritish va mantiqiy assimilyatsiya qilish bilan tavsiflanadi. Bola majoziy fikrlaydi, uning ongida obyektlar va hodisalar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlar metafora asosida yuzaga keladi. Nutqning metaforik tabiati bolaning tafakkurining majoziy tabiati bilan belgilanadi. N.I.Bersenevaning fikriga ko'ra, u birinchi navbatda predmetga xos metaforalarni keltirib chiqaradi; Bola tomonidan allaqachon o'zlashtirilgan kundalik hayot mantig'i fonida metaforalarning mantiqsizligini anglash, A.M. Shaxnarovich, "metaforalarga qarshi qo'zg'olon" ga. Shu bilan birga, bola nima uchun u yoki bu metaforik iboraning "aql bovar qilmaydigan" ekanligini tushuntirishga harakat qiladi: "Qayinlar pichirlashdi. Ularning og'zi yo'q edi, ular shunchaki aylanib yurishdi" va hokazo.

Tahlil va natijalar. Bola metaforani xato sifatida qabul qiladi va konservativ bo'lib, dunyo va tilning "sog'lom ma'nosini" o'zlashtirishdagi yutuqlarini himoya qiladi. Ammo shu bilan birga, bolalarning g'ayrioddiy narsalarga bo'lgan qiziqishi keng ufqlarni ochadi! 10 yoshgacha bo'lgan bolaga ona tilining boyligini ko'rsatishga, uning yordami bilan nutq mo'jizalarini yaratish imkoniyatini hayratda qoldirishga chaqirilgan o'qituvchi faoliyati uchun.

11-14 yoshli o'smir o'zining "men"iga e'tibor qaratgan holda nutqning o'zini ifoda etish shakllari bilan faol shug'ullanadi, lekin xatolardan qo'rqib, namunaga amal qiladi, buning natijasida uning nutqi standartlashtiriladi, til me'yorlari nuqtai nazaridan to'g'riroq bo'ladi, yorqinligi o'z-o'zidan yo'qoladi.

Shu bilan birga, nutqni bolalarcha to'g'ridan-to'g'ri idrok etishni yengib o'tgan o'smirlar uning to'g'riligi/noto'g'riligi, qolipliligi/o'z-o'zini anglashi, qashshoqligi boyligini baholay oladi, fikr va his-tuyg'ularni ifodalash usullariga nisbatan sezgir bo'ladi. O'smirlarning nutq metaforik jumladan faol foydalanishi, ular jamiyatda o'zini og'zaki ifoda etishning munosib variantlari sifatida e'tirof etilganligi bilan izohlanadi. E.D ta'kidlaganidek, o'smirlar "asosan leksik xatolar sifatida qabul qilinadigan metaforalardan hayratda qolishadi." Bojovich metafora dunyo haqidagi subyektiv-shaxsiy g'oyalarni so'zlarda aks ettirish uchun organik vosita bo'lishiga qaramay, ularning nutqi ko'pincha tasvirlardan mahrum, tushunarsizdir.

Kichik va o'rta yoshdagi o'smirlarning metaforalarni idrok etish xususiyatlari:

1) Matnning til darajasiga e'tibor 5-6-sinflarda boshlanadi, 7-8-sinflar matnning hissiy mazmunini idrok etish va amalga oshirishga tayyorlikning eng yuqori cho'qqisini belgilaydi, chunki o'rta maktab o'quvchilari faollik va ochiqlik bilan ajralib turadi; 5-6-sinflargacha bo'lgan davrda o'z-o'zini ifoda etish faoliyati davri keldi va o'quvchilarning nutq qobiliyatini rivojlantirish uchun eng qulay vaqtni o'tkazib yubormaslik;

2) O'quvchilar matndagi majoziy va ifodali vositalarni har doim ham ko'rmaydilar va farqlay olmaydilar, agar ko'rsalar, ularni rasmiy ravishda aniqlaydilar;

3) Bu vositalarning rolini baholashda o'quvchilar buni faqat auraning "go'zallik" istagi bilan izohlaydilar va majoziy ifoda semantikasini kontekst bilan bog'lamaydilar;

4) 5 va 8-sinf o'quvchilari tomonidan yaratilgan matnlarning 40 foizida ayniqsa, o'chirilgan epitet (kumush daryo) va qiyoslar (oq ko'rpadek qor yog'di) ko'p bo'lsa-da, 8-sinfda majoziy vositalar doirasi kengroq metaforalar ko'pincha umumiy asarlarning uchdan birida uchraydi.

O'smirlar tomonidan adabiy obrazlarni idrok etish bo'yicha tadqiqotlar tasvimi tushunish jarayoni so'zning semantikasini tushunish jarayoniga qaraganda 3 marta sekinroq ekanligini ko'rsatdi.

V.I. Malinina badiiy idrok etishning yosh dinamikasi haqida gapirar ekan, "katta o'smirlar metaforik birikmaning majoziy ma'nosini o'zlashtirishda nozikroq farqlanadi".

Muhokama. Bolalarga xos bo'lgan obrazli tasvirlarning yuqoriligi o'smirlar tomonidan yo'qoladi, lekin ular metaforalarning ma'nosini tuzadilar va shuning uchun badiiy asarni, masalan, lirik she'rni an'anaviylik va mavhumlikning yuqori darajasida idrok etadilar. Metafora o'smirlar (ayniqsa, o'rta va katta yoshdagilar) tomonidan o'zini namoyon qilishning yorqin vositasi sifatida ko'riladi; uning kommunikativ, hissiy-ekspressiv va estetik funktsiyalari birinchi o'ringa chiqadi.

Shunday qilib, o'smirlik davrida bolalar nutq ekspressivligining asosiy komponenti sifatida metafora bilan ishlash jarayonida shakllanadigan kommunikativ ko'nikmalarni yaxshi egallaydi.

Metafora – bu til vositasi bo'lish bilan birga, tafakkur va idrok jarayonlarini shakllantiruvchi kognitiv mexanizm hamdir. Ayniqsa, o'rta yosh o'quvchilar diskursida metaforik ifodalar orqali murakkab tushunchalarni soddalashtirish, abstrakt fikrni konkretlashtirish, emotsional-estetik idrokni faollashtirish mumkin. Shu bois, 5–7-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda metaforani o'qitish, ona tili darslaridagi to'rtta asosiy kompetensiyani rivojlantiruvchi mashqalardan og'zaki nutqni rivojlantirishga mo'ljallangan mashqlarni bajarish dorasida o'quvchilarni metaforalardan foydalanishga o'rgatish ularni go'zal nutq egasi bo'lib yetishishini ta'minlaydi.

Xulosa. 5–7-sinf (taxminan 11–13 yosh) o'quvchilari rivojlanishining quyidagi bosqichida turadilar: tafakkurning abstraktlashuvi – tushunchalarni umumlashtirish, o'xshashlik asosida bog'lash qobiliyati rivojlanayotgan, simvolik fikrlash – obrazlar orqali fikrni ifodalash ko'nikmasi kuchaygan, til sezuvchanligi – emotsional so'zlar, iboralar va obrazlarga qiziqish ortgan, ijodiy ifoda – hikoya qilish, o'xshatish, obraz yaratishga intilish kuchaygan bosqichda bo'ladi. Ayni mana shu rivojlanish xususiyatlari bolalarga xuddi shu yoshdan boshlab metaforani tushuntirishni va ularning nutqida metaforani shakllantirish jarayonini osonlashtiradi. Ushbu yoshda bolalarga metaforani o'qitishni bosqichma-bosqich amalga oshirib borish zarur hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, metaforalardan 5-7-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda foydalanish nafaqat ularning nutqini ekspressiv va jozibador bo'lishiga shu bilan birga olamni anglash hamda bilishda analitik, sintetik fikrlash jarayonini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Харченко В.К. Семантика слов в детской речи. Проблемм и Jo'rayeva, N.X. O'quvchilar nutqida metaforaning shakllanish xususiyatlari. *Filologiya masalalari*, №1, 2020.- 106–110-b. наблюдения // Детская речь как предмет лингвистического изучения. Межвузовский сб. научн. трудов. Л.: ЛГПИ, 1987. - 160 с.
2. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, 2020. – T.: Adolat, 6-modda, 2-band.
3. Yusupova, G'.G'. (2019). Metafora va til tafakkurining tutashuv nuqtalari. O'zbek tili va adabiyoti, 2019.-№5, 55–59-b.

4. Qodirov, S. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda metafora Toshkent: Fan. 2010.- 80-90-B.

5. Jo'rayeva, N.X. O'quvchilar nutqida metaforaning shakllanish xususiyatlari. Filologiya masalalari, №1, 2020.- 106–110-b.

6. Глугцевская Н.В. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьника: психологические аспекты языкового образования. - М.- Воронеж 2002 К вопросу о переносе наименования в детской речи // Онтолингвистика: Современное состояние и перспективы развития. Материалы Всероссийской конференции молодых учёных 15-17 мая 2000 г. - СПб: РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. - 108 с. - 28-30

7. Елсуков А.С. Метафора и фантазия в структуре детского мышления // Философские науки. - 1982. - № 2. - С. 158-162

8. Шахнарович А.М., Юрьева Н.М. К проблеме понимания метаформ // Детская речь как предмет лингвистического изучения. Межвузовский сборник научн. трудов. - Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1987.- 160 с.

9. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьника: психологические аспекты языкового образования. - М.- Воронеж 2002

10. Стилистический энциклопедический словарь. / Под ред. А.П. Сковородникова, Г.А. Копниной. - М.: Флинта: Наука, 2006. - 696с.